

Н.В. Стаднік,

доцент кафедри початкової освіти та методик природничо-математичних дисциплін
Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат педагогічних наук

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ

Стаднік Н.В.

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: АКТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті обґрунтовується важливість запровадження компетентнісного підходу у навчальному процесі вищої школи. Розкрито сутність компетентнісного підходу, показано його відмінності від традиційного навчання. Розглянуто основні характеристики комунікативної компетентності як здатності визначати мету комунікації, обирати та використовувати найбільш ефективну модель її реалізації залежно від ситуації, здатність обирати емоційний тон у процесі взаємодії з іншими, реалізовувати цю взаємодію, регулювати міжособистісні відносини; доведено необхідність її формування у майбутнього вчителя початкової школи. Запропоновано можливі напрями застосування моделі «навчання в дії» для формування у майбутнього вчителя початкової школи комунікативної компетентності, що передбачає широке застосування різноманітних активних та інтерактивних методів навчання, внесення відповідних додаткових завдань у зміст педагогічної практики.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетентність, комунікативна компетентність, вища педагогічна освіта, майбутній учитель початкової школи, «навчання в дії».

Stadnik N.V.

FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHER'S COMMUNICATIVE COMPETENCE: ACTUALIZATION OF PROBLEM

The article deals with the importance of introduction of competence-based approach in the educational process at higher school. It examines the essence of competence-based approach, determines its difference in traditional training. It presents the main features of communicative competence as a capacity to determine the purpose of communication, choose and use the most effective model of its realization according to the situation, ability to choose and implement emotional tone of the interaction with others, to carry out this intercourse, to regulate interpersonal relations; justifies importance of its development for the future primary school teacher. It presents possible areas of application of the model "studying in activity" for the development of future primary school teacher's communicative competence which involves extensive use of a variety of active and interactive teaching methods, implementation of additional tasks to the content of teaching practice.

Key words: competence-based approach, competence, communicative competence, higher pedagogical education, future primary school teacher, "studying in activity".

Стаднік Н.В.

КОМУНІКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ: АКТУАЛИЗАЦИЯ ПРОБЛЕМЫ

В статье обосновывается важность внедрения компетентностного подхода в учебном процессе высшей школы. Раскрыта сущность компетентностного подхода, показаны его отличия от традиционного обучения. Рассмотрены основные характеристики коммуникативной компетентности как способности определять цель коммуникации, выбирать и использовать наиболее эффективную модель ее реализации в зависимости от ситуации, способность выбирать эмоциональный тон в процессе взаимодействия с другими, реализовывать это взаимодействие, регулировать межличностные отношения; доказана необходимость ее формирования у будущего учителя начальной школы. Предложены возможные направления применения модели «обучение в действии» для формирования у будущего учителя начальной школы коммуникативной компетентности, что предусматривает широкое использование разнообразных активных и интерактивных методов обучения, включение соответствующих дополнительных заданий в содержание педагогической практики.

Ключевые слова: компетентностный подход, компетентность, коммуникативная компетентность, высшее педагогическое образование, будущий учитель начальной школы, «обучение в действии».

Реалії сучасної української освіти, орієнтації на входження в Європейський освітній простір висувають нові вимоги до вчителя, його професіоналізму як інтегративного параметру особистісно-діяльній сутності, що забезпечує найвищий рівень продуктивності педагогічної праці, здатність ефективно і творчо вирішувати питання, пов'язані з навчанням і вихованням молодого покоління. У цьому контексті актуалізується проблема формування, ще на етапі підготовки у вищій школі, ключових компетентностей майбутнього вчителя початкової школи, серед яких важливе місце належить комунікативній компетентності. Адже початкова ланка освіти — підґрунтя шкільного навчання; тут закладається основа для формування зростаючої особистості, її подальшого становлення і різнобічного розвитку в різних видах діяльності, засвоєння базового рівня освіти й умінь вчитися. Базування на компетентнісному підході дає змогу не просто розв'язати проблему поєднання теоретичних знань з відповідними видами практичної діяльності майбутнього вчителя, а й передбачає оволодіння певним досвідом її здійснення. Перетворюючись на концептуальне підґрунтя стратегії в освітній галузі, цей підхід орієнтує на перенесення акцентів із змісту до результатів, від знань до розвитку особистості.

До вивчення сутності компетентнісного підходу та шляхів його запровадження в систему вищої освіти зверталися І. Драч, І. Бабина, Н. Бібік, Я. Кодлюк, О. Локшина, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, С. Сисоєва, Г. Терещук та інші, акцентуючи на важливості підготовки конкурентноспроможного на ринку праці, компетентного, кваліфікованого педагога відповідного рівня та профілю, який вільно володіє професією та орієнтується в суміжних галузях діяльності, готовий до постійного професійного зростання, соціальної і професійної мобільності. Одним із шляхів розв'язання зазначеної проблеми названо організацію навчання на засадах компетентнісного підходу, запровадження ефективних механізмів його запровадження [11].

Питання комунікативної підготовки в професійній освіті відображено в наукових працях К. Богатирьова, О. Яковлівої. Безпосередньо до вивчення особливостей формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи зверталися Л. Бірюк, М. Вашуленко, Ю. Вторнікова, Т. Грінченко, Л. Ярошук.

Однак у вищій педагогічній школі ще не повною мірою запроваджуються основні ідеї компетентнісного підходу, навчальний процес недостатньо орієнтований на його практичну реалізацію у змісті професійної підготовки, зокрема в плані формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Мета статті — на основі аналізу наукових джерел розкрити основні ідеї компетентнісного підходу, схарактеризувати провідні ознаки комунікативної компетентності, розкрити можливості її формування у майбутнього вчителя початкової школи.

Одне з важливих завдань теоретичного обґрунтування компетентнісного підходу полягає у визначенні його основних понять і термінів, серед яких насамперед слід назвати «компетентність» і «підхід».

Питання щодо визначення сутності компетентності набули розробки в працях А. Хуторського, який розглядає це поняття в широкому і вузькому значенні. За широкого розуміння компетентність пов'язується із зрілістю людини, що припускає певний рівень її психічного розвитку (навченість і вихованість) і дає індивіду змогу успішно функціонувати у суспільстві. У вузькому сенсі компетентність інтерпретується як діяльнісна характеристика, тобто міра залучення людини у діяльність на основі ціннісного ставлення до неї [13]. Тобто компетентність інтерпретується як готовність і здатність людини діяти в будь-якій сфері.

Компетентність також трактується як здатність до практичної діяльності, розв'язання життєвих проблем, що реалізується самостійно, й базується на набутому навчальному та життєвому досвіді, його цінностях [8, 11].

У наукових джерелах відомий підхід, згідно з яким компетентність — розглядається як здатність особистості діяти. Водночас наголошується, що жодна людина не діятиме, якщо вона особисто не зацікавлена в цьому. Крім того, за своєю природою компетентність може проявитися лише в органічній єдності з цінностями людини, тобто в умовах глибокої особистісної зацікавленості в цьому виді діяльності. Отже, робить висновок Т. Пільчук, цінності є основою будь-якої компетентності [10, 12].

У праці Е. Зеєра під компетентностями маються на увазі змістові узагальнення теоретичних та емпіричних знань, представлені у вигляді понять, принципів, сенсотворних положень. Теоретичні компетентності відображають внутрішні зв'язки і відносини предметів та явищ дійсності; їх конкретизація набуває вияву в поняттях, законах, принципах. Емпіричні компетентності віддзеркалюють внутрішні властивості предметів та явищ. Вони мають подвійний характер, а їх конкретизація полягає в словах-термінах, символах, знаках, ілюстраціях, прикладах [5].

Доволі ґрунтовну характеристику компетентності подає С. Сисоєва, пропонуючи визначати її як специфічну здібність, яка необхідна для ефективного виконання конкретної дії у конкретній предметній галузі, що включає вузькоспеціальні знання, специфічні предметні навички, способи

мислення, а також розуміння своєї відповідальності за власні дії [12, 25].

На думку Л. Коваль, компетентність становить важливу складову професіоналізму майбутнього вчителя. Компетентний учитель — це професіонал, який не лише володіє повним обсягом знань з предмета, а й уміє сформулювати внутрішню мотивацію пізнавальної діяльності учня, чітко, логічно і доступно викласти свої думки, під час уроку організувати співробітництво, знайти шляхи оптимального спілкування, розкрити творчий потенціал, розвинути мислення [6, 42].

Отже, у наукових джерелах компетентність найчастіше трактується як інтегративна якість фахівця, що охоплює не лише сукупність необхідних для виконання певної діяльності знань, умінь, навичок, а й набутий соціально-професійний досвід, особистісні якості, ціннісні орієнтації, настановлення.

За своєю сутністю підхід — це орієнтація, що спонукає до використання певної сукупності взаємопов'язаних понять, принципів, ідей і способів педагогічної діяльності. Підхід може бути також визначений як комплексний педагогічний засіб, що охоплює: основні поняття сучасної практики, принципи діяльності, прийоми, методи реалізації освітньої і виховної діяльності.

Компетентнісний підхід, вважає О. Лебедев, становить сукупність загальних принципів визначення цілей освіти, відбору змісту освіти, організації освітнього процесу та оцінювання освітніх результатів [7]. Щодо сутнісного наповнення означених принципів, до них віднесено такі положення:

— зміст освіти передбачає розвиток здатності самостійно розв'язувати проблеми в різних сферах і видах діяльності на основі використання соціального досвіду, елементом якого є також власний досвід того, хто навчається;

— зміст освіти уособлює дидактично адаптований соціальний досвід розв'язання пізнавальних, світоглядних, моральних, політичних та інших проблем;

— зміст організації освітнього процесу полягає у створенні умов для формування у тих, хто навчається, досвіду самостійного розв'язання пізнавальних, комунікативних, організаційних, моральних та інших проблем, які складають зміст освіти;

— оцінювання освітніх результатів базується на аналізі рівнів освіченості, що досягаються тими, хто навчається, на певному етапі навчання.

Як метод моделювання цілей і результатів освіти, норму її якості, відображення результату освіти в цілісному вигляді як системи ознак готовності випускника до здійснення тієї чи іншої діяльності розглядає компетентнісний підхід Д. Єрмаков [4].

Отже, компетентнісний підхід вимагає визначення ключових компетентностей майбутнього вчителя, які охоплюють сукупність знань, умінь, навичок, досвіду особистісного саморозвитку, досвіду творчої діяльності, емоційно-ціннісних відносин. Провідне місце серед таких компетентностей, що мають важливе значення для ефективної діяльності майбутнього вчителя початкової школи, належить комунікативній компетентності.

За своєю сутністю комунікація — це феномен, який розкриває смисловий аспект соціальної взаємодії і спілкування. На переконання С. Муратова, терміни «спілкування» і «взаємодія» можна вважати еквівалентами «комунікації», основне завдання якої полягає в тому, щоб духовно приєднатись до людей, або приєднати їх до себе чи один до одного. Це відбувається за умови трансляції особистісно значущих ідей, цінностей, духовних надбань, саморозкриття власної неповторності. Отже, комунікація має системотворчу мету [9, 48].

Щодо поняття «комунікативна компетентність», воно передбачає усвідомлене розуміння цінності комунікації для професійної діяльності, що позитивно відбиває систему цінностей комунікативних знань і визначає цілеспрямовану діяльність індивіда щодо їх засвоєння, розуміння необхідності пізнання самого себе як комунікативної особистості (своїх переваг і недоліків), усвідомлення етичних норм і правил комунікативної взаємодії засобами вербальної, невербальної, комп'ютерної комунікації, здійснення експертизи власних комунікативних дій і прийнятих рішень; це сформована сукупність узагальнених комунікативних умінь і розвинений емоційний інтелект [2, 150].

Проблема формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи набуває особливого значення у зв'язку з модернізацією змісту шкільної освіти в Україні, яка спрямована на становлення мовленнєво-мовної особистості, котра володіє нормами усного і писемного спілкування та вільно використовує мовні засоби в різних професійних ситуаціях. Уміння спілкуватися є необхідним для педагогічної діяльності, адже вчитель працює у сфері «людина — людина», що передбачає вміння успішно функціонувати у системі міжособистісних відносин.

Визначаючи комунікативну компетентність як інтегративне особистісне утворення, яке виявляється у процесі комунікації як здатність актуалізувати та застосовувати одержаний досвід комунікативної діяльності та індивідуально-психологічні якості особистості для досягнення комунікативної мети, Ю. Вторнікова наголошує, що для вчителя початкової школи ця компетентність виявляється в процесі педагогічної комунікації з молодшими школярами, батьками та

колегами як здатність актуалізувати та застосовувати здобутий досвід комунікативної діяльності, а також індивідуально-психологічні якості особистості для досягнення цілей і завдань навчання і виховання, що зазначені в Державному стандарті загальної початкової освіти через вирішення комунікативних задач [3].

Отже, завдяки володінню комунікативною компетентністю учитель початкової школи може досягти високих результатів у своїй професійній діяльності, налагодити ефективні взаємини з дітьми, встановити партнерські відносини з їхніми батьками. Такий учитель здатний зрозуміти своїх колег, спрямувати процес спілкування на вирішення педагогічних завдань.

Наголошуючи на важливості формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи, не можемо не звернутися до праці Б. Авво, який стверджує, що для реалізації компетентнісного підходу в професійній освіті, необхідно запроваджувати моделі навчання в дії, які сягають корінням у прагматичну та діяльнісну дидактику. Узагальнено ці ідеї можна представити таким чином: мета «навчання дією» полягає в подоланні розбіжності між тим, що людина знає, і тим, що вона «робить». Тобто йдеться про подолання розриву між теорією передбачених дій (знаннями) і практикою діяльності. «Навчання дією» є «навчанням через досвід», це структурований процес вивчення власного досвіду вирішення реального завдання, розв'язання проблеми (реалізація досвіду). Основні відмінності такого навчання полягають у тому, що:

— студенти працюють над реальними завданнями, а не над вправами чи штучними ситуаціями;

— вони навчаються не лише у викладача, а й один в одного;

— студенти працюють з даними реальних процесів;

— студенти працюють з різними базами інформації для здійснення вибору та ухвалення різних рішень у контексті реальних професійних ситуацій;

— студенти навчаються критично мислити [1].

Реалізацію основних положень моделі «навчання дією» у процесі підготовки майбутніх учителів початкової школи можна забезпечити

завдяки широкому використанню різноманітних активних та інтерактивних методів. Рольові та ділові ігри, в основу яких покладено реальні педагогічні проблеми, дадуть студентам змогу зануритися в повсякденні ситуації шкільного життя, випробувати наявні знання, вміння та навички у безпосередніх обставинах міжособистісного спілкування і взаємодії, прийняття та розігрування відповідних ролей. Вагомі ресурси щодо такого навчання закладені в групові роботи (групові диспути, дискусії, вирішення педагогічних задач, проектна діяльність). Для посилення ціннісної складової комунікативної компетентності, оволодіння необхідним комунікативним досвідом у нагоді стануть психолого-педагогічні та рефлексивні тренінги. Не можна забувати і про педагогічну практику, до основних змістових складових якої бажано вводити додаткові завдання, орієнтовані на активізацію майбутніх учителів до взаємодії і спілкування не лише з молодшими школярами, а й з їхніми батьками, шкільними вчителями, методистами, психологами.

Проведений нами аналіз наукових джерел засвідчив, що компетентнісний підхід набуває сьогодні домінуючого значення, перетворюючись на концептуальне підґрунтя стратегії освітньої галузі. Основні його ідеї полягають у перенесенні акцентів із змісту навчання на його результати, переході від знань до розвитку особистості. Одну з ключових компетентностей становить комунікативна компетентність — здатність до визначення мети комунікації, вибору і застосування найбільш ефективної моделі її реалізації залежно від ситуації, вміння емоційно налаштуватися на спілкування з іншими, продуктивно здійснювати це спілкування, регулювати міжособистісні відносини.

Підвищенню ефективності формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи сприятиме запровадження «навчання в дії», що передбачає широке застосування різноманітних активних та інтерактивних методів навчання, внесення відповідних додаткових завдань у зміст педагогічної практики. Перспективи подальших досліджень пов'язані з визначенням структури комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи, окресленням та характеристикою її складових.

ДЖЕРЕЛА

1. Авво Б.В. Методология компетентностного подхода в высшем образовании [Электронный ресурс] / Борис Вольдемарович Авво. — Режим доступа : <http://www.emissia.org/offline/2005/978.htm>
2. Волкова Н.П. Комунікативна компетентність як основа професіоналізму майбутнього соціального педагога / Н.П. Волкова // Вісник Запорізького національного університету. — 2012. — № 1(17). — С. 148–152.

3. *Вторнікова Ю.С.* Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі вивчення фахових дисциплін : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Юлія Сергіївна Вторнікова. — Одеса, 2013. — 322 с.
4. *Ермаков Д.С.* Педагогическая концепция формирования экологической компетентности учащихся : дис. ... доктора пед наук : 13.00.01 / Дмитрий Сергеевич Ермаков. — М., 2009. — 405 с.
5. *Зеер Д.Ф.* Компетентностный подход к образованию / Д.Ф. Зеер // Педагогика. — 2003. — № 3. — С. 23–30.
6. *Коваль Л.В.* Технологічні карти у професійній підготовці майбутнього вчителя початкової школи / Л.В. Коваль // Початкова школа. — 2005. — № 5. — С. 37–42.
7. *Лебедев О.Е.* Компетентностный подход в образовании / О.Е. Лебедев // Школьные технологи. — 2004. — № 5. — С. 3–12.
8. *Митина М.Л.* Психология профессионального развития / М.Л. Митина. — М. : Флинта, 1998. — 200 с.
9. *Мусатов С.О.* Педагогічна комунікація: психологічні витоки та особливості / С.О. Мусатов // Освіта і управління. — 1999. Т. 3. — № 3. — С. 47–52.
10. *Пільчук Т.В.* Формування самоосвітньої компетентності. Методи та проблеми / Т.В. Пільчук // Управління школою. — 2008. — № 6. — С. 11–14.
11. *Савченко О.П.* Компетентнісний підхід у сучасній вищій школі [Електронний ресурс] / О.П. Савченко // Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку. — 2010. — № 3. — Режим доступу : <http://www.intellect-invest.org.ua>
12. *Сисоєва С.О.* Педагогічні технології: проблеми, пошуки, перспективи впровадження / С.О. Сисоєва // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2002. — № 6. — С. 15–26.
13. *Хуторской А.В.* Развитие одаренности школьников: методика продуктивного обучения : пособие для учителя / Андрей Викторович Хуторской. — М. : ВЛАДОС, 2000. — 320 с.

REFERENCE

1. *Avvo B.V.* Metodologiya kompetentnostnogo podhoda v vysshem obrazovanii / Boris Voldemarovich Avvo // [Elektronniy resurs]. — Rezhym dostupa : <http://www.emissia.org/offline/2005/978htm>
2. *Volkova N.P.* Komunikativna kompetentsiia yak osnova profesionalizmu maibutnoho sotsialnoho pedahoha / N.P. Volkova // Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. — 2012. — № 1 (17). — s. 148–152.
3. *Vtornikova Yu.S.* Formuvannia profesiyno-komunikativnoi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv u protsesi vyvchennia fahovykh distsyplin: dis. ... kandidata ped. nauk: 13.00.04 / Vtornikova Yuliia Serhiivna. — Odessa, 2013. — 322 s.
4. *Yermakov D.S.* Pedagogicheskaya kontsepsiya for mirovaniya ekologicheskoy kompetentnosti uchashchikhsya : dis. ... doktora ped nauk : 13.00.01 / Yermakov Dmitriy Sergeevich. — M., 2009. — 405 p.
5. *Zeyer D.F.* Kompetentnostnyi podkhod k obrazovaniyu / D.F. Zeyer // Pedagogika. — 2003. — № 3. — P. 23–30.
6. *Koval L.V.* Tekhnologichni karty u profesiyniy pidhotovtsi maibutnoho vchytelia pochatkovoї shkoly / L.V. Koval // Pochatkova shkola. — 2005. — № 5. — S. 37–42.
7. *Lebedev O.Ye.* Kompetentnostnyi podkhod v obrazovanii / O.Ye. Lebedev // Shkolnye tekhnologii. — 2004. — № 5. — S. 3–12.
8. *Mitina M.L.* Psikhologiya professionalnogo razvitiya / M.L. Mitina. — M. : Flinta, 1998. — 200 s.
9. *Musatov S.O.* Pedahohichna komunikatsiia : psikhologichni vytoky ta osoblyvosti / S.O. Musatov // Osvita i upravlinnia. — 1999. T.3. — № 3. — S. 47–52.
10. *Pilchuk T.V.* Formuvannia samoosvitnioi kompetentnosti. Metody ta problemy / T.V. Pilchuk // Upravlinnia shkoloiu. — 2008. — № 6. — S. 11–14.
11. *Savchenko O.P.* Kompetentnsnyi pidkhid u suchasniy vyshchiiy shkoli / O.P. Savchenko // Pedahohichna nauka: Istoriia, teoriia, praktyka, tendentsii rozvytku. — 2010. — № 3. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.intellect-invest.org.ua>
12. *Sysoieva S.O.* Pedahohichni tekhnologii: problemy, poshuky, perspektyvy vprovadzheniia / S.O. Sysoieva // Pedahohika i psikhohohiia profesiynoi osvity. — 2002. — № 6. — S. 15–26.
13. *Khutorskoy A.V.* Razvitiye odarennosti shkolnikov : metodika produktivnogo obucheniya: posobiye dlya uchitelya / Andrey Viktorovich Hutorskoy. — M. : VLADOS, 2000. — 320 s.

Прийнято до друку — кандидат педагогічних наук, доцент Н.О. Терентьєва